

GENDER PSIXOLOGİYASININ BƏZİ METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mahir Məhəmmədəli oğlu Səlimov

ADPU Ağcəbədi filialı

f.ü.f.d., dosent

mahir.0707@mail.ru

Xülasə

Məqalədə gender psixologiyasının bəzi aktual xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilib. Qeyd edilir ki, bu məsələlərin müasir dövrdə dərinlən öyrənilməsi insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində baş verə biləcək xoşagəlməz hadisələrin proqnozlaşdırılmasını, zəruri hallarda qarçısının alınmasına yardım edə bilər.

Açar sözlər: gender, psixologiya, idarəetmə, mədəniyyət, tarix.

Summary

The article is devoted to some current features of gender psychology. It is noted that an in-depth study of these issues in modern times can help predict unpleasant events that may occur in various areas of human activity, and, if necessary, help prevent them.

Key words: gender, psychology, management, culture, history.

Резюме

Статья посвящена некоторым актуальным особенностям гендерной психологии. Отмечается, что углубленное изучение этих вопросов в современности может помочь предсказать неприятные события, которые могут произойти в различных сферах человеческой деятельности, а при необходимости помочь их предотвратить.

Ключевые слова: гендер, психология, управления, культура, история.

Gender psixologiyası - insanların, cinsi mənsubiyyətindən asılı olaraq, sosial davranışını determinə edən gender identikliyinə xarakteristikasını öyrənən psixologiya sahəsidir. Bu sahədəki tədqiqatlarda kişi və qadın cinsinə mənsub insanların şəxsiyyət keyfiyyətlərinin müqayisəli tədqiqinə diqqət yönəldilir. Gender psixologiyası differensial psixologiya ilə inkişaf psixologiyasının qovşağında və əsasında formalaşmış psixoloji bilik sahəsidir. Gender psixologiyasının əsasını diferensial psixologiyanın «cins psixologiyası» bölməsi və inkişaf psixologiyasının şəxsiyyətin psixososial inkişafı (insanın cinsi mənsubiyyəti ilə şərtlənən) bölməsi təşkil etmişdir. Psixologiya elminin göstərilən bölmələri gender psixologiyasının əsas strukturunu müəyyən etmişdir ki, bu da iki əsas məlumat bloku ilə təqdim edilir: cinsi fərqlər psixologiyası (cins psixologiyası bölməsinin əsas tematikası) və gender sosiallaşması [1]. Cinsi fərqlər bölməsində kişi və qadın cinsinin nümayəndələri arasındakı psixoloji fərqlərin bütöv spektri nəzərdən keçirilir, bu şəxsiyyətin kognitiv, motivasiya, emosional, davranış və digər sferaları arasındakı fərqlərdir. Bu zaman psixologiya üçün ənənəvi olan anlayışlar aparatı, şəxsiyyətin strukturunu açmaq üçün istifadə olunan psixoloji məvhumlar ifadə olunur. Yeni olan «maskulinlik», «feminlik» «androgenlik» (maskulin və feminiliyin xüsusiyyətlərin bir fərddə birləşməsi, 70-ci illərin əvvəllərində amerikalı psixoloq Sandra Bem tərəfindən işlənmişdir) və «gender stereotipləri» anlayışlarıdır [2]. Gender sosiallaşması bölməsində oğlan və qızların, kişi və qadınların cins-Tol inkişafında sosial institutların rolu təhlil olunur. Əsas anlayışlar cinsi rollar və onların adekvatlığı anlayışlarıdır. Gender psixologiyasının əsas tədqiqat metodologiyası cins-rol yanaşmasıdır. Bu yanaşma çərçivəsində qadın və kişi rolları məzmununa görə, fərqli olsalar da, eyni dərəcədə əhəmiyyətli kimi qəbul edirlər. Rolların bioloji determinizmi və insanda qadın və kişi başlanğıcının anadangəlmə olması haqda psixanalitik təsəvvür çıxış nöqtəsini təşkil edir. Gender psixologiyasına aid olan tədqiqatların böyük əksəriyyəti üçün vahid metodik üsul xarakterikdir. Onun mahiyyəti bir-birinə müqayisə edilməsi üçün iki müxtəlif cinsi tədqiqat olunanlar qrupunun ayrılmasından və konkret psixoloji metod və metodikalardan istifadə olunur. Gender psixologiyasında perspektiv tədqiqatlar kimi kişi və qadınların psixoloji xarakteristikaları və davranış xüsusiyyətlərindəki fərqlərin axtarılmasına yönəlmiş tədqiqatlar deyil, psixoloji oxşarlığın axtarışına yönəlmiş tədqiqatlar qəbul olunmalıdır. Onlar kişi və qadınlar tərəfindən ənənəvi gender stereotiplərinin aradan qaldırılması üçün produktiv strategiya və davranış taktikalarının öyrənilməsi, eyni zamanda, qadınların professional, kişilərin işə, ailə sferasında uğurlu özünü reallaşdırmasının şəxsi amillərinin təhlilinə yönəlməlidir.

Cinsi fərqlər psixologiyası - psixologiyanın insanlar arasında cinsi mənsubiyyətlərlə şərtləndirilmiş fərqləri öyrənən bölməsidir [6]. Elm sahəsi kimi cinsi fərqlər psixologiyası öz diqqətini qadın və kişi cinsi nümayəndələrinin sosial rollarının və davranış xüsusiyyətlərinin psixoloji xarakteristikasının öyrənilməsinə yönəldir. Gündəlik şüurda möhkəm surətdə belə bir fikir bərqərar olub ki, qadınlar və kişilər bir-birlərindən yalnız fiziki və fizioloji xarakteristikalarına görə deyil, həm də psixoloji xüsusiyyətlərinə, şəxsi keyfiyyətləri və davranış əlamətlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Psixoloqlar artıq neçə onilliklərdə ki, cinslər arasında gündəlik fikirlərdən və kütləvi şüur stereotiplərindən fərqli olaraq ciddi elmi şəkildə qoyulmuş hansı fərqlərin olduğunu aydınlaşdırmaq məqsədilə tədqiqatlar aparırlar. Qadın və kişilərin psixoloji xarakteristikalarında ki, və davranış xüsusiyyətlərindəki fərqlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatların analizi göstərdi ki, kişi və qadın cinsi nümayəndələri arasında psixoloji fərqlər təsəvvür olunduğu qədər çox deyil. Qadınların narahat, impulsiv, səliqəli olmaları, kişilərdən daha aşağı özünü qiymətləndirmə səviyyəsinə malik olmaları sübut edilmədi. Həmçinin kişilərin qadınlara nisbətən daha fəal olmaları, müstəqil, asan qərar qəbul edən, təşəbbüskar, özündən razı olmaları, riyaziyyatı və elmi sevmələri sübut olunmadı [3]. Psixologiyada cinsi fərqlər problematikasının inkişaf tarixi bir sıra mərhələlərə bölünür: XX əsrin 1910-20-ci illərində qadın

və kişi xüsusiyyətlərinin azsaylı tədqiqatları cins psixologiyası sərlövhəsi ilə öz şərtini tapdı. Belə ki, cins çox vaxt seksualılıqla eyniləşdirilirdi. 1930-60-cı illərdə cins psixologiyasını cinsi fərqlər psixologiyası əvəz etdi. Bu cinsi fərqlərin böyük bir hissəsinin təbiət tərəfindən verildiyi hesab olunurdu. 1970-ci illərin sonlarında bioloji determinizmin zəifləməsi ilə bu termin daha yumşaq səslənən – cinslə bağlı fərqlər termini ilə əvəz olundu. Biodeterminizm - insanı bioloji və ya təbii faktorlar baxımından xarakterizə edən, məsələn, gender və ya cins hadisələrinin təhlil edilməsi prinsipi. 1980-ci illərdə onları, ümumiyyətlə, bioloji əsasları olmayan gender fərqləri (gender differences) adlandırmağa başladılar [1]. Beləliklə, cinsi differensiasiya probleminin öyrənilməsi tarixini iki dövrə ayırmaq olar: genderəqədərki dövr və gender dövrü. Genderəqədərki dövrün tədqiqat yekunları sayəsində mövcudluğu empirik tədqiqatlarda əsaslı şəkildə sübut olunmuş və əsaslandırılmış cinsi fərqlərin siyahısı ortaya çıxdı. Başqa sözlə desək, psixoloji cəmiyyət nümayəndələri bu fərqlərin mövcudluğu xüsusunda yekdi! fikrə gəldilər. Genderəqədərki dövrdə cinsi determinasiyanın sosial-bioloji modeli daha populyar idi. Onu çoxlu sayda alimlər qəbul edirdilər. Cinsi fərqlər psixologiyasının növbəti inkişaf dövrü olan gender dövrü sosial-mədəni paradigmatmaya diqqət ayrılması ilə əlamətdardır. Feminist yönümlü psixoloqlar sübut etməyə çalışırlar ki, elmi cəhətdən bir qədər əsaslandırılmış cinsi fərqlərin və cinsi differensiasiyaanın əsas determinantları sosial-mədəni amillərdir. Psixologiyada gender və qadın tədqiqatları cinsi fərqlərin formalaşmasında sosiallaşma prosesinin aparıcı rolunu qətiyyətlə nümayiş etdirdi. Kişi və qadın cinsli insanların şəxsiyyət xüsusiyyətlərində mövcud fərqlərin çoxu həyat təcrübəsi və sosial gözləmələrdə, təlim gedişində dəyişikliyə uğrayır [7].

Gender münasibətlərinin psixologiyası - bu, sosial psixologiyanın cinslərarası qarşılıqlı təsir sferasında münasibətlərin differensiasiyasını və qanunauyğunluqlarını iyerarxik öyrənən tətbiqi psixologiya sahəsidir. Elmdə bu problemin meydana çıxması, ümumiyyətlə, münasibətlər və cinslərarası münasibətlər probleminin psixologiya, sosial psixologiya və sosiologiya çərçivəsində öyrənilməsi ənənəsi ilə bağlı idi [6]. Gender münasibətləri psixologiyası psixologiya elmi çərçivəsində cinsin psixologiyası, sosiologiyada cinsin sosiologiyası, sosial psixologiyada isə onun böyük sosial qrupların psixologiyası, qruplararası, münasibətlərin psixologiyası və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin psixologiyası kimi bölmələrinə istinad edir. Gender münasibətləri psixologiyasının əsas anlayışlarının strukturu və sistemi gender münasibətləri təhlilinin bir neçə səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilir. Belə ki, makrososial səviyyədə münasibətlər (şəxsiyyət - cəmiyyət – mədəniyyət), «grup - cəmiyyət -mədəniyyət») sistemində təhlil edilir. Qruplararası qarşılıqlı təsir səviyyəsində münasibətlər «grup - qrup» sistemində təhlil olunur. Bu səviyyədə münasibətləri determinə edən amillər kimi sosial stereotiplər çıxış edir, cinslərarası münasibətlərin determinantları isə gender stereotipləridir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər səviyyəsində təhlil obyekt - «şəxsiyyət-şəxsiyyət», «şəxsiyyət-grup» sistemidir. Intraindivid (şəxsiyyətdaxili) səviyyədə isə təhlil obyekt şəxsiyyətin «Mən» - konsepsiyası və onun strukturunda şəxsi və sosial identikliyin nisbətidir. Gender münasibətləri psixologiyasının əsas tədqiqat metodologiyası - gender yanaşmasıdır. O dominantlıq sisteminin təhlilinə yönəlib və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabərlik ideyasını elan edir. Gender yanaşması çərçivəsində cinslər arasındakı münasibətlər yalnız ictimai münasibətlər səviyyəsində (həyat fəaliyyətinin siyasi, iqtisadi sahələr) deyil, həm də psixoloji münasibətlər səviyyəsində (şəxsiyyətlərarası və qruplararası qarşılıqlı təsir) hakimiyyət və dominantlıq mövqeyindən təhlil olunur [1]. Sosial gözləmələr, rollar və davranışın cinsi adekvatlığının şərti tələbləri davranışın gender xarakteristikasının indikarların kimi çıxış edir. Bioloji cinsin davranış və sosial rolların psixoloji xarakteristikasının ilkin səbəbi olmaması ideyasının qəbul edilməsi cinsi rollar haqqında təsəvvürlər sistemində bağlanmış «mən» - obraz və həyat ssenarisinin yenidən təşkil olunmasına yol verir, kişilərin və qadınların öz imkanlarını və iddialarını yenidən qiymətləndirmələrinə, həyat və yaradıcılıq perspektivlərini müəyyən etmələrinə, özünürealaşdırma və şəxsiyyətlərarası münasibətləri optimallaşdırma sahəsində subyektiv strategiya seçmək üçün şəxsi ehtiyatlarını aktivləşdirmələrinə imkan yaradır [8]. Gender stereotipləri - qadın və kişilərin həyatda özlərini necə aparmalı olduqlarına dair cəmiyyətdə tərtib edilmiş, ümumiləşmiş təsəvvürlərdir. Bu termini, qadın və kişidən gözlənilən davranış nümunələri komplektini ifadə edən gender rolu anlayışından fərqləndirmək lazımdır. Tarixən cinsi fərqlərin qadın və kişi şəxsiyyət keyfiyyətlərinin fərqləndirilməsindən üstün hesab olunması əsasında formalaşmış gender münasibətləri modeli gender stereotiplərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Platonun əsərlərində qadınların kişilərdən fərqləndirilməsi aşağıdakı kimi

müəyyənşdirilmişdir: «öz təbiətinə görə ham qadın, həm də kişi istənilən işdə iştirak edə bilər, lakin qadınlar hər cəhətdən kişilərdən daha zəifdirlər. Bir çox müəliflər kişini təşəbbüskar, qadını icraçı, birincini fəal, ikincini əzzabkeş, birincini dinamik, ikincini statik (hərəkətsiz) kimi şərh edirlər. Aristotelin təsvirlərində güc, aktivlik, hərəkət, hayat kişi təbiətindən törəyir, qadın isə, yalnız passivlik əks etdirir. Hippokrat bu doktrinanı dəstəkləyərək, zəif qadın, güclü kişi mənbələri ayırır. Aristotelin nəzəriyyəsi müasir dövrlərdə də yaşadılmışdır. Həmçinin Hegel də hesab edirdi ki, iki cins müxtəlif olmalıdır: biri aktiv, digəri isə passiv. Onun fikrincə passivlik qadınların payına düşür. İndiki zamanda gender tədqiqatları problematikasının nə yerdə olduğunu aydınlaşdırmaq üçün bizim imkanımız çərçivəsində mövzunun inkişafının əsas konsepsiyalarını tarixi-fəlsəfi istiqamətdə təhlil etmək kifayətdir. Adətən Russo tərbiyə sisteminə qarşı çıxan ilk qadın - feministlərdən biri olan Meri Uolstounkraftın (1759-1797) adını çəkirlər [3]. Lakin, formalaşmış qadın hərəkəti 19-cu əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində, qəti sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni dəyişikliklərin təsiri altında təşəkkül tapmağa başladı. Simona de Bovuarın (1908-1986) «ikinci cins» kitabı qadının maskulizmə («kişi») cəmiyyətin güclü himayəsindən azad olunmasının fəlsəfə və ideologiyası kimi yaradılmış müasir feminist hərəkəti tarixinin əsasını qoyur [2]. Maskulin, sonralar patriarxal adlandırılmış cəmiyyət kimi iki cinsin mövcudluğunu de-yure qəbul edirdisə də, de-fakto bəşəriyyətin tək cinsli olması siyasətini yürüdür və qadınları açıb-ağartmadan, gizlədə ancaq «inkişaf etməmiş kişi» hesab edir. Feministlər bu rəylə razılaşaraq burada ancaq «kişilərin rasismini» görür və buna görə də cəmiyyətdə cinslər arasında yox etməyə çalışırdılar. İki tarixi fərqi müqayisə etmək belə qənaətə gəlmək üçün kifayətdir ki, ondakı həm təbii, həm də süni qarşıqoymalar aşağıdakı müəyyən qədər yanlışlığa əsaslanır:

Kişi - rəasional – mədəni - ilahi – mədəni ...

Qadın – hissi - cismani - günahlı -təbii..

Bu baxımdan görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri N.Tusi övladın tərbiyəsində valideynlərin özüməməxsus vəzifələri olduğunu qeyd edərək yazırdı ki, «Ata hüququ daha çox ruhanidir (mənavidir), bu səbəbə görə də övlad ata tənbehindən sonra ağıllanır: ana hüququ isə nisbətən cismanidir, bu səbəbə görə də övladlar bunu daha tez hiss edir və analarına daha artıq meyl göstərirlər». Qadınlar doğrudan da daha intuiativ və emosional təfəkkür stilinə malikdirlər, lakin, ola bilsin ki, bəlkə kişilərin rəasional, məntiqə əsaslanmış təfəkkür stilində çatışmayan şey elə məhz bundan ibarətdir. Cermeyn Qrir («Qədim qadın», 1974) elə patriarxal cəmiyyət termini daxil edərək, isbatla aydınlaşdırmışdır ki, ümumilikdə qadınların azad olunması - həm də kişilərin azad olunmasıdır [9]. Bu azadlıq isə «Qadın doğulmuş» kitabının müəllifi Andienna Riçin fikrinə görə qadın təfəkkür tərzinin kişi təfəkkür tərzinə inteqrasiyası (yəni birləşməsi) və reallığın dərkənin universal rəasional -intuitiv dilinin yaradılması ilə mümkündür. Qadın və kişi dəyərlərinin sağlam balansını cəmiyyətdə qarşıya çıxan problemlərin həllinə kömək etməlidir. Taəssüf ki, kişi və qadın dəyərlərinin birləşdirilməsi deyərəkən feministlər, öz növbəsində, daha bir «məzlum sinfi» - uşaqları unudurlar. Psixoloji tədqiqatlarda isbat olunur ki, 10 yaşına qədər uşaqların qavrama və dərkətmə xüsusiyyəti böyüklərin təsəvvürlərindən ciddi fərqlənir və ilk növbədə, qeyri-verbal informasiyanın verbal (dil, söz) informasiya üzərində üstünlüyündə özünü göstərir.

Bələliklə, əsil gender tədqiqatları mahiyyət etibarilə ancaq qadının kişi hakimiyyətindən azad olunmasına yönəlmiş konsepsiyalar olmayıb, daha çox dünyagörüşünün bütün bəşər cəmiyyətinin, xüsusilə də öz hüquqlarını qorumaqda imkanları məhdud olan azlıqların hüquq, xüsusiyyət və rəngarəngliyini nəzərə almağa çağırən bir «demokratik» növüdür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Хорн, К. Женская психология. Европейский институт психоанализа. С-II:. 1993.
2. Бок, Гизела. История, история женщин, история полов. Пер. В. И. Рубцова. 1994. Вып. 6. С. 170—20
3. İbrahimbayova, R. Qadın və kişi bərabərliyi. Gender kitabxanası, Gender tədqiqatları, Bakı El-Alianse, 2000.
4. Mövsümova, L. Azərbaycan qadını uzaq keçmişdən indiyədək. Bakı: 200210.

5. Хорн, К. Самоанализ: Психология Женщин. Новые пути в психоанализе. С-П:2002.
6. Gar, Oinkel, H. Studies in Ethnomethodology. Englewood Cliff (New Jersey) Prentice-Hall. 19679.
7. Gender elminə giriş. I və II cild. Bakı: Qərb Universiteti, 2004.
8. Mahmudov, M. İdarəetmədə gender ölçülərinin sosial-fəlsəfi təhlili. Müasir dövrdə fəlsəfənin yeni istiqamətləri və genderin sosial-fəlsəfi problemləri toplusu. Bakı: «Yeni nəsil», 2002.